

Βιβλιοπαρουσίαση

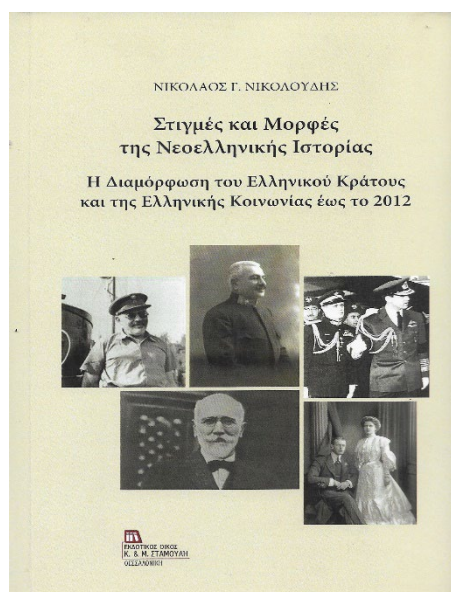
Νικολάου Γ. Νικολούδη Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας: Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής Κοινωνίας έως το 2012

(Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη, 2025)

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Ο Νικόλαος Γ. Νικολούδης είναι ένας αξιόλογος ερευνητής που ειδικεύεται σε ένα είδος που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «προσωπογραφίες». Ο ίδιος το αναγνωρίζει αυτό, όταν στη σελ. 9 αναφέρει: «... με ενδιέφεραν πάντα ... οι περίοδοι κρίσεων και τα πρόσωπα».

Το βιβλίο του με τίτλο «Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας: Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής Κοινωνίας έως το 2012» (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη, 2025) οργανώνεται σε 14 κεφάλαια, σε χρονολογική σειρά όσον αφορά το θέμα που αναπτύσσεται. Ξεκινά με τον βρετανικό φιλελληνισμό του 19ου αιώνα —το ένα από τα δύο άρθρα που είναι γραμμένο στα αγγλικά— και ολοκληρώνεται με ένα κεφάλαιο που αναφέρεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου παρουσιάζονται διάφορες φωτογραφίες και πορτρέτα των πρωταγωνιστών. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει περίληψη στα αγγλικά.

Στο παρόν κείμενο παρουσιάζω το βιβλίο αυτό μέσα από τις δικές μου ιστορικές διόπτρες (βλ. Papanikos, 2020). Τα ζητήματα που πραγματεύεται ο συγγραφέας συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα, γεγονός που καθιστά την ανάγνωση ιδιαίτερα γόνιμη. Στα επόμενα θα γίνει αναφορά σε ορισμένες από τις σχετικές μελέτες μου.

Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει τον φιλελληνισμό, αν και στην ουσία αναφέρεται στην Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ο φιλελληνισμός δεν φαίνεται να διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο, όπως αντίστοιχα ο λεγόμενος “φιλομεξικανισμός” των Άγγλων δεν είχε ουσιαστική συμβολή στη Μεξικανική Επανάσταση, η οποία προηγήθηκε της Ελληνικής. Πρόκειται μάλλον για ένα ελκυστικό και εύπεπτο αφήγημα, το οποίο άσκησε περιορισμένη επιρροή στη διαμόρφωση της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής.

Καθοριστικότερη παράμετρος υπήρξε η διεθνής συγκυρία, και συγκεκριμένα η άνοδος της Μεγάλης Βρετανίας σε συνδυασμό με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (βλ. Παπανίκος, 2025). Τα υπόλοιπα επιχειρήματα μπορούν να θεωρηθούν δευτερεύοντα.

Στη σελ. 22, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι οι οπαδοί του Μπένθαμ (Bentham) υποστήριξαν την ελληνική ανεξαρτησία για τρεις λόγους:

1. Η Δύση «όφειλε» στην Ελλάδα, λόγω της κληρονομιάς της αρχαιότητας.
2. Η Ελλάδα αναγνωριζόταν ως χριστιανικό έθνος.
3. Η ανεξαρτησία της Ελλάδας θα δημιουργούσε νέες, κερδοφόρες επιχειρηματικές ευκαιρίες για τη Μεγάλη Βρετανία σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο, ιδίως εξαιτίας της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εντούτοις, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο τρίτος παράγοντας, δηλαδή η οικονομική διάσταση, υπήρξε καθοριστικός και σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσε και τους δύο πρώτους.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί σημείωμα για το 1897 και συνιστά κυρίως βιβλιογραφική αναφορά: η συμβολή του στον τόμο κρίνεται περιορισμένη.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στον Μακεδονικό Αγώνα. Ο συγγραφέας επισημαίνει ορθώς ότι το φαινόμενο οφειλόταν στην παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία (σ. 53). Ωστόσο, η χρήση του όρου “πιόνια” για τις βαλκανικές εθνότητες μπορεί να θεωρηθεί ατυχής, καθώς όλες τους αντιλαμβάνονταν —και όχι αδικαιολόγητα— τη συνεργασία με τις Μεγάλες Δυνάμεις, κυρίως την Αγγλία και τη Ρωσία, ως ευκαιρία για την απελευθέρωση από τον Οθωμανικό ζυγό.

Ο συγγραφέας αναφέρεται, επίσης, στην αποκαλούμενη “γεωγραφική Μακεδονία”, σημειώνοντας ότι ο όρος “Μακεδονία” χρησιμοποιήθηκε για περίπου 1.500 χρόνια ως γεωγραφικός προσδιορισμός. Η θέση αυτή συνάδει με την άποψη που έχει διατυπωθεί και σε προγενέστερη βιβλιογραφία (βλ. Παπανίκος, 2018). Για το μακεδονικό ζήτημα, και ειδικότερα για τη συζήτηση γύρω από τη λεγόμενη “μακεδονική” γλώσσα, βλ. το άρθρο του Καμπακτσίεβ (2025).

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τον ρόλο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών, ξεκινώντας ωστόσο με την πολιτική του το 1917 και τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο συγγραφέας επισημαίνει (σ. 91) ότι βασική επιδίωξη του Βενιζέλου το 1917 ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή η ενσωμάτωση περιοχών με σημαντικούς ελληνικούς πληθυσμούς: Βόρειος Ήπειρος, Θράκη, Δυτικά Παράλια της Μικράς Ασίας, Δωδεκάνησα και Κύπρος. Στην πράξη, με εξαίρεση τμήμα της Θράκης και τα Δωδεκάνησα (τα οποία ενσωματώθηκαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), οι στόχοι αυτοί δεν επιτεύχθηκαν.

Ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι «αντίθετα με τους άλλους ηγέτες, ο Βενιζέλος επιδίωξε την υλοποίηση των στόχων του αξιοποιώντας συστηματικά τη γοητεία του κατά τη διάρκεια προσωπικών συναντήσεων και διαπραγματεύσεων» (σ. 91). Ωστόσο, η πολιτική αποτιμάται εκ του αποτελέσματος, και τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η γοητεία και η ικανότητα διαπραγμάτευσης ενός ηγέτη μικρής χώρας δεν αρκούν όταν έρχονται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Σε αυτό το πλαίσιο, το καθοριστικό στοιχείο ήταν η σύμπτωση ή η απόκλιση των ελληνικών επιδιώξεων με τα στρατηγικά συμφέροντα της Μεγάλης

Βρετανίας και, σταδιακά, των Ηνωμένων Πολιτειών. Όπως ορθά παρατηρεί ο συγγραφέας (σ. 92), «οι Αμερικανοί δεν διέθεταν μία σαφή πολιτική», ενώ «η Μεγάλη Βρετανία ήταν ένας ουσιαστικός παράγοντας». Μετά το 1947, οι ρόλοι των δύο δυνάμεων αντιστράφηκαν.

Στις σσ. 97–98, αναγνωρίζεται ρητά ότι η προσωπική γοητεία ή η δεξιοότητα διαπραγμάτευσης δεν έχουν βαρύτητα όταν συγκρούονται με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων· μόνο σε ζητήματα που τους είναι αδιάφορα μπορεί μια μικρή χώρα να αποσπάσει οριακές επιτυχίες. Η Μικρασιατική Καταστροφή, μάλιστα, ενίσχυσε την εικόνα αποτυχίας της βενιζελικής εξωτερικής πολιτικής ως προς τον στόχο της Μεγάλης Ιδέας. Αντιθέτως, ορισμένα τμήματά της είχαν υλοποιηθεί νωρίτερα υπό βασιλείς και μάλιστα χωρίς πολεμικές συγκρούσεις (Παπανίκος, 2023, Πίν. 3).

Ο Νικολούδης (2021), που αναδημοσιεύεται ως κεφάλαιο 6, αμφισβητεί ότι ο Βενιζέλος φέρει την κύρια ευθύνη για τη Μικρασιατική Καταστροφή· μια θέση με την οποία μπορεί να συμφωνήσει κανείς, καθώς από το 1832 και εξής οι τύχες της Ελλάδας καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από τις στρατηγικές επιλογές των Μεγάλων Δυνάμεων και όχι αποκλειστικά από τις ενέργειες της εκάστοτε ελληνικής ηγεσίας (βλ. Papanikos, 2022). Η ήττα στη Μικρά Ασία ενδεχομένως να μπορούσε να μετριαστεί με έγκαιρη κατανόηση της βρετανικής στροφής υπέρ της Τουρκίας, αλλά η πλήρης αποφυγή της ήταν μάλλον ανέφικτη.

Υπάρχει μια θεωρία, χωρίς απολύτως τεκμηριωμένα στοιχεία, ότι οι εκλογές του 1920 διεξήχθησαν με τρόπο που οδήγησε σε ήττα του Βενιζέλου, ενδεχομένως ώστε να περιοριστεί η ευθύνη του για τις μετέπειτα εξελίξεις στη Μικρά Ασία. Αν και δεν υπάρχει άμεση απόδειξη γι' αυτό, η πολιτική πρακτική των Μεγάλων Δυνάμεων συχνά προέβλεπε την προστασία και την παροχή «ασύλου» σε συνεργάτες τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι Βρετανοί προστάτευσαν τον Αριστείδη Στεργιάδη, όταν οι Έλληνες της Σμύρνης προσπάθησαν να τον εμποδίσουν να φύγει, και στρατιωτικό απόσπασμα των Βρετανών τον φυγάδευσε στη Γαλλία. Εκεί έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του (μέχρι το 1950), πιθανώς με οικονομική υποστήριξη από το εξωτερικό.

Το επόμενο κεφάλαιο αρχίζει με τη Μικρασιατική Καταστροφή και τον τρόπο με τον οποίο ο Πρίγκηπας Ανδρέας γλίτωσε την εκτέλεση, καθώς θεωρήθηκε υπεύθυνος για την καταστροφή. Οι Βρετανοί, που δεν επιθυμούσαν την εκτέλεσή του, μεσολάβησαν ώστε να αποφευχθεί η θανατική ποινή. Ο ίδιος ο Πάγκαλος – υποτιθέμενος αντίπαλός του – τον οδήγησε στο Φάληρο, όπου τον παρέλαβε βρετανικό πολεμικό πλοίο και τον μετέφερε σε ασφαλές μέρος.

Η υπόθεση αυτή παρουσιάζει ομοιότητες με τη μεταγενέστερη φυγάδευση του Ανδρέα Παπανδρέου κατά τη δεκαετία του 1960, όπου η παρέμβαση των ΗΠΑ διασφάλισε την αποφυγή «ατυχήματος» (Παπανίκος, 2019). Στην περίπτωση της δεκαετίας του 1920, πρωτεύοντα ρόλο είχε η βρετανική παρέμβαση, η οποία περιελάμβανε και τη διεξαγωγή τυπικών νομικών διαδικασιών για λόγους δημόσιας εικόνας. Η αφήγηση του συγγραφέα είναι συναρπαστική, ωστόσο θα ήταν χρήσιμη μια εκτενέστερη ανάλυση του ρόλου των Βρετανών στη διαδικασία αυτή.

Το έβδομο κεφάλαιο ασχολείται με τα απομνημονεύματα που άφησε ένας από τους τρεις αρχιστρατήγους της Μικρασιατικής Εκστρατείας, ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει την ηπιότητα του στρατηγού, ο οποίος, αν και βενιζελικός, ήταν εγκρατής στην κριτική του προς την αντιβενιζελική

παράταξη, αναγνωρίζοντας παράλληλα λάθη και στη βενιζελική πλευρά. Ένα από τα σημαντικά ζητήματα του Μικρασιατικού Πολέμου ήταν ποιος αποφάσισε τη μεγάλη εκστρατεία προς την Άγκυρα. Ο συγγραφέας αναφέρει (σελ. 152) ότι ο Παρασκευόπουλος κατήρτισε το σχέδιο για τη μεγάλη επέλαση και την καταστροφή των δυνάμεων του Κεμάλ. Και όλα αυτά έγιναν πριν από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920.

Το όγδοο κεφάλαιο ασχολείται με τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο. Ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο ο συγγραφέας τονίζει ότι ο μεγαλύτερος εχθρός του ελληνισμού ήταν η Ιταλία, καθώς είχε εδαφικές διεκδικήσεις σε περιοχές όπου η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν Έλληνες. Η αντιπαλότητα αυτή ξεκίνησε το 1861, με την ενοποίηση της Ιταλίας. Το 1912 η Ιταλία απέσπασε τα Δωδεκάνησα από την Οθωμανική κυριαρχία, τα οποία παρέμειναν υπό ιταλική κατοχή μέχρι το 1943. Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος και η ιταλική κατοχή καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος αυτού του κεφαλαίου. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε άγνωστες πτυχές των ωμοτήτων που διέπραξαν οι Ιταλοί κατακτητές, οι οποίες όμως ξεχάστηκαν στο όνομα της συνθηκολόγησης που υπέγραψε η Ιταλία το 1943. Τα περισσότερα από αυτά τα αποτρόπαια εγκλήματα, αν όχι όλα, έμειναν ατιμώρητα.

Το ένατο κεφάλαιο είναι γραμμένο στα αγγλικά και φέρει τον τίτλο «*The Sacred Squadron in Tunisia (February – April 1943) The Beginning of a Saga*» [«Ο Ιερός Λόχος στην Τυνησία (Φεβρουάριος – Απρίλιος 1943) Η αυγή ενός έπους»]. Η μονάδα αυτή έδωσε την πρώτη της μάχη στην Τυνησία το 1943, ενώ διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο στην απελευθέρωση των Δωδεκανήσων. Ο συγγραφέας περιγράφει πώς ο Χριστόδουλος Τσιγάντες ανέλαβε την ηγεσία του Ιερού Λόχου και τη συμβολή του στις μάχες που δόθηκαν στην Τυνησία.

Τα επόμενα τρία κεφάλαια — το δέκατο, το ενδέκατο και το δωδέκατο — περιγράφουν τις περιπέτειες του «Ιερού Λόχου» στη Νάξο και στη Νίσυρο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο Ιερός Λόχος και ο Χριστόδουλος Τσιγάντες αποτυπώθηκαν στη νεοελληνική πεζογραφία. Και τα τρία κεφάλαια δικαιολογούν τον τίτλο του βιβλίου «Μορφές και στιγμές», καθώς ακριβώς αυτό παρουσιάζουν. Ο συγγραφέας μάς προειδοποιεί ότι αυτός είναι ο στόχος του, οπότε δύσκολα μπορεί να ασκήσει κανείς κριτική.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια αφορούν τη μεταπολεμική Ελλάδα. Το δέκατο τρίτο επικεντρώνεται στον έμπιστο σύμβουλο του βασιλιά Κωνσταντίνου Β' (1964–1967), Μιχάλη Αρναούτη. Ο συγγραφέας μας πληροφορεί ότι ο Αρναούτης ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων και πολέμησε στον Εμφύλιο και στον Πόλεμο της Κορέας. Το 1955 επιλέχθηκε ως εκπαιδευτής του διαδόχου Κωνσταντίνου, το 1958 έγινε υπασπιστής του και την περίοδο 1960–1964 υπηρέτησε ως επικεφαλής του στρατιωτικού οίκου του διαδόχου. Το 1964, με την άνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο, ανέλαβε ιδιαίτερος γραμματέας του, ενώ το 1967 συνελήφθη μετά το πραξικόπημα. Ο συγγραφέας αναφέρεται επίσης στα χρόνια του Αρναούτη στην Αγγλία και στις ίντριγκες στις οποίες ενεπλάκη με στόχο την ανατροπή του Καραμανλή μετά το 1974. Σωστά επισημαίνει ότι τα πραγματικά προσόντα του Αρναούτη ήταν στρατιωτικά και ενδεχομένως θα μπορούσαν να είχαν φανεί χρήσιμα στο Κυπριακό. Ωστόσο, το Κυπριακό, με ή χωρίς τη συμβολή του, είχε ήδη πάρει την πορεία προς τη λύση που είχαν αποφασίσει οι ΗΠΑ με το Σχέδιο Άτσεσον, όπως έχω αναλύσει στο Παπανίκος (2024).

Το τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί σχεδόν μια μονογραφία 69 σελίδων, μαζί με

τις φωτογραφίες, και αναφέρεται κυρίως στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Ο συγγραφέας επισημαίνει ορθά, στη σελ. 263, ότι στη μετεμφυλιακή Ελλάδα ο ξένος παράγοντας — κυρίως οι ΗΠΑ — διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο· σε συνδυασμό με τον στρατό, τον θρόνο, τα οικονομικά συμφέροντα και τα πολιτικά κόμματα, καθόρισε την πορεία της χώρας έως το 1974. Η περίοδος αυτή εξετάζεται με μεγάλη περιγραφική λεπτομέρεια. Έχουν γραφτεί χιλιάδες βιβλία και άρθρα για αυτή την εποχή. Ωστόσο, αμφιβάλλω αν ο ιστορικός του μέλλοντος θα τη θεωρήσει αρκετά σημαντική ώστε να της αφιερώσει ιδιαίτερη προσοχή. Κατά την κρίση μου, η περίοδος αυτή είναι υπερτιμημένη και δεν αξίζει τόσο μεγάλη έμφαση. Σε κάθε περίπτωση, δύο είναι τα πραγματικά επιτεύγματα εκείνων των χρόνων: η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (νυν Ευρωπαϊκή Ένωση) και στην Ευρωζώνη. Αν αυτά παγιωθούν στο πέρασμα των αιώνων, ο ιστορικός του μέλλοντος πιθανότατα θα αναγνωρίσει αυτή την περίοδο ως την απαρχή τους.

Συνολικά, το βιβλίο διαβάζεται ευχάριστα. Προσωπικά, δεν θα συμπεριλάμβανα ορισμένα κεφάλαια και θα μετέφραζα στα ελληνικά τα δύο κεφάλαια που είναι γραμμένα στα αγγλικά.

Βιβλιογραφία

- Καμπακτσίεβ, Κ. (2025). Βαλκανική πολιτική εναντίον επιστήμης: Γιατί το 1944 μία δυτική βουλγαρική διάλεκτος χαρακτηρίστηκε «μακεδονική» γλώσσα. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 5(1), 19–30.
- Νικολούδης, Ν. (2021). Ήταν συνυπεύθυνος ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τη Μικρασιατική καταστροφή. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 1(2), 11–21.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2018). Η Μακεδονία είναι μόνο μία και είναι γεωγραφική [Αδημοσίευτο κείμενο]. Αθήνα: 25 Ιουλίου 2018.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2019). Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Οικονομολόγος και Πρωθυπουργός. Αθήνα: Αθηναϊκό Ινστιτούτο.
- Papanikos, G. T. (2020). *What is history? An assessment of Carr's monograph*. Athens, Greece: Athens Institute for Education and Research (ATINER).
- Papanikos, G. T. (2022). Wars and foreign interventions in Greece in the 1820s. *Athens Journal of History*, 8(1), 9–30.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2023). Η Μοναρχία στην Ελλάδα. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 3(1), 61–79.
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2024). 50 χρόνια από την εφαρμογή του Σχεδίου Άτσεσον στην Κύπρο. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 4(2), 5–9.
- Papanikos, G. T. (2025). Is the Thucydides trap relevant to the rise and fall of the Ottoman Empire? A cliometric analysis. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 11(2), 1–17.

